

УДК 81'42:34
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-1.54>

ЮРИДИЧНИЙ ДИСКУРС ЯК СЕМІОТИЧНА КОНСТРУКЦІЯ ПРОФЕСІЙНОГО КОМУНІКАТИВНОГО ПРОСТОРУ

LEGAL DISCOURSE AS A SEMIOTIC CONSTRUCTION OF A PROFESSIONAL COMMUNICATIVE SPACE

Матвєєва С.А.,
orcid.org/0000-0002-8357-9366
кандидат філологічних наук, доцент,
професор кафедри прикладної лінгвістики,
порівняльного мовознавства та перекладу
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Проблема термінознака, його змістовного наповнення та тлумачення отримала нових рішень у зв'язку з акцентом уваги дослідників на питаннях когнітивних процесів породження, передачі та інтерпретації термінознака. Розуміння семіозису юридичного термінознака як базової концептуальної одиниці правової семіосфери отримує нові рішення у світлі аналізу правових комунікативних процесів, що відбуваються у межах юридичного дискурсу. При цьому особливої уваги потребує сам юридичний дискурс як знакова система професійної мовної картини світу правника.

Статтю присвячено розгляду юридичного дискурсу та семіозису термінознака як результату когнітивної діяльності правника. Метою роботи є дослідження семіозису правового термінознака, що функціонує в юридичному дискурсі. Об'єктом розвідки є юридичний термінознак, предметом – семіотико-дискурсивні характеристики термінознака.

У роботі представлено результати дослідження семантичного наповнення правового термінознака «a displaced person / переміщена особа», що функціонує в англійському та українськомовному юридичних дискурсах, за результатами аналізу словникових статей (тлумачних, двомовних) і сучасних юридичних текстів. Аналіз словникових дефініцій, перекладацьких еквівалентів і дискурсивних варіантів демонструє відсутність єдиного сталого підходу до визначення змістового наповнення нового термінологічного знака, тобто наявність різних стратегій концептуалізації дійсності в різних мовах.

Комплексний підхід до вивчення семантики термінознака дає змогу акцентувати різні аспекти значення термінологічного знака. Дослідження семіозису правового термінознака, що функціонує в юридичному дискурсі, демонструє різні моделі породження його змісту. Семантика терміна на позначення суспільно актуального явища відчуває на собі суттєвий вплив національно специфічних чинників, що відбивається на функціонально-семантичній специфіці термінознака.

Ключові слова: знак, юридична метамова, термінознак, семіозис, семантика терміна, переклад.

The problem of a term, its meaningful content and interpretation has received new solutions through the emphasis of researchers on the issues of cognitive processes of creation and interpretation of the term. Understanding the semiosis of the legal term as the basic conceptual unit of the legal semiosphere receives new solutions in the light of the analysis

of legal communicative processes occurring within the legal discourse. Legal discourse itself, as a sign system of the lawyer's professional linguistic world view, needs special attention.

The article deals with the legal discourse and semiosis of the term as a result of the cognitive activity of a lawyer. The purpose of this work is to study the semiosis of a legal term functioning in legal discourse. The object of the paper is the legal term, the subject is the semiotic and discursive characteristics of the term.

The paper presents the results of the study of the semantic meaning of the legal term "a displaced person / переміщена особа", functioning in English and Ukrainian legal discourse, based on the analysis of dictionary entries (explanatory, bilingual) and modern legal texts. The analysis of dictionary definitions, translation equivalents and discursive variants demonstrates the lack of a single approach to determining the meaningful content of a new terminological sign, that is, the existence of different strategies for conceptualizing reality in different languages.

A comprehensive approach to the term semantics allows emphasizing of various aspects of the term meaning. The study of the semiosis of the legal term functioning in legal discourse demonstrates different models of its content. The semantics of the term denoting a socially relevant phenomenon is influenced significantly by nationally specific factors, that is reflected in the functional and semantic specificity of the term.

Key words: sign, legal metalanguage, term, semiosis, semantics of a term, translation.

Постановка проблеми. Проблема термінознака, його змістовного наповнення та тлумачення отримала нові рішення у зв'язку з акцентом уваги дослідників на питаннях когнітивних процесів породження, передачі та інтерпретації термінознака. Розуміння семіозису юридичного термінознака як базової концептуальної одиниці правової семіосфери отримує нові рішення у світлі аналізу правових комунікативних процесів, що відбуваються у межах юридичного дискурсу. При цьому особливої уваги потребує сам юридичний дискурс як знакова система професійної мовної картини світу правника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвістичний напрям науки про знаки й знакові системи – семіотики – бере початок із робіт Ф. де Сосюра, який запропонував розуміння знака як конвенціональної одиниці, «цілого, що виникає внаслідок поєднання (асоціації) певного позначення (сигніфіканта) з певним позначенням (сигніфікатом)» [8, с. 89]. Він убачав бінарність лінгвістичного знака в тому, що той «поєднує не річ і назву, але поняття та акустичний образ» [8, с. 87] і «є двосторонньою психічною сутністю» [8, с. 88]. Ф. де Сосюр підкреслює умовність знака та наголошує на необов'язковості зв'язку між значенням і вираженням. Американський філософ і дослідник прагматизму Ч.С. Пірс [9, с. 480] наполягав на трьох складниках знака: репрезентаменті, референті та інтерпретанті. Ця концепція враховує людину, яка визначає своє ставлення щодо об'єкта та смислу. Продовження ідеї Ч.С. Пірса знайшли в роботах Ч.В. Морріса, який розумів структуру знакового процесу – семіозису – як поєднання чотирьох компонентів: знакового засобу, десигнату, інтерпретатора та інтерпретанти [9, с. 401]. Ч.С. Морріс визначив три аспекти знаку: синтактику (яка встановлює відношення одного знака до інших), семантику (відношення знака до того, що він означає) та прагматику (відношення знака до того, хто

його використовує), тобто ця концепція враховує ситуацію та характеристики комунікації.

Наприкінці ХХ століття розпочинаються дослідження галузевих аспектів семіотики, серед яких і семіотика права. Найбільш розробленою теорією семіозису права представлена в американській школі. Зокрема, американська засновниця семіотичного напрямку в правовій галузі Р. Кевельсон розглядає право як складну знакову систему та акцентує увагу на універсальності правового дискурсу [14, с. 1988].

Сучасна вітчизняна семіотика розглядає семіозис як «процес функціонування знаків, що становить собою єдність генеративних, кодувальних та інтерпретативних процедур» [7, с. 17]. Нові підходи в межах семіотики права запропоновано українською дослідницею О.М. Балинською, яка визначає семіотику як «науку не тільки про механізми і способи виникнення знаків, але й процес їхнього руху в інформаційному полі, виконання ними властивих тільки їм функцій і забезпечення гармонізації природи речей об'єктивної реальності та природи їх означування людиною» [1, с. 5] та зазначає, що саме «такого збалансування потребує сфера функціонування права» [1, с. 5]. І хоча авторка приділяє значну увагу розкриттю концептуальної природи семіотики права з огляду на такі її складники, як сигнал, код, знак, символ, особливого аналізу отримує явище «денотації у праві як процес закладення у право-знаки тих значень, що відображають предмети або явища об'єктивної дійсності та утворюють понятійну сутність, з якою цей знак співвідноситься як символ із об'єктом означування» [1, с. 87].

Постановка завдання. Метою нашої роботи є дослідження семіозису правового термінознака, що функціонує в юридичному дискурсі. **Об'єктом** розвідки є юридичний термінознак, **предметом** – семіотико-дискурсивні характеристики термінознака. **Матеріалом** дослідження є словники юридичних термінів, англійсько-українські юридичні

словники, правові документи англійською та українською мовами. Фактичним матеріалом стала термінологічна конструкція *a displaced person / переміщена особа*, що функціонує в юридичних текстах англійською та українською мовами.

Виклад основного матеріалу. Знакова система юриспруденції наділена всіма характерними рисами знакової системи як такої. В межах правової знакової системи утворюється й функціонує вербальний правовий знак – термінознак, який є одиницею цієї системи та потребує розгляду з позицій правової семіотики й спеціального лінгвосеміотичного тлумачення.

З філософського погляду знак є «матеріальним предметом (явищем, подією), що в процесі спілкування людей виступає як представник якогось іншого предмета, властивості, відношення й використовується для придбання, зберігання, перетворення, передачі інформації» [9, с. 228]. Тобто знак є матеріальним об'єктом, який заміщає інший об'єкт і виконує роль певного посередника між адресатом і адресантом. Говорячи про термінознак, можемо визначити його як мовну одиницю, що в процесі професійного спілкування називає термінопоняття – той елемент мислення, що є результатом узагальнення предметів і відображення їхніх спільних ознак, – й використовується для номінації певного термінологічного явища в процесі професійної комунікації.

Галузь права справедливо вважається однією з найскладніших семіотичних систем, яку утворює сукупність знакових конструкцій, що функціонують у правовому інформаційно-дискурсивному полі й віддзеркалюють правову дійсність засобами різних знакових систем. Уся ця сукупність вимагає пошуку нових підходів до розуміння законів її формування й функціонування, а також реалізації засобами професійної мови, тобто формування особливої галузі наукового аналізу – лінгвосеміотики права.

Під правовою семіотикою розуміють «галузь семіотики, спрямовану на вивчення системи знакових одиниць, що лежать в основі законотворчості» [12, с. 128]. Особливості метамови права як однієї із складників і важливих характеристик правової семіотики зумовлені специфікою юридичного змісту й сфери спеціального використання, в якій провідну роль відіграє прагматичний складник застосування продуктів юридичного текстотворення. Саме метамова визначає базові знаки професійної мовної системи й встановлює правила їхнього функціонування.

На думку О.М. Балинської, специфіка юридичного дискурсу «дає підстави говорити про

творення і сприйняття правових знаків як єдиний цілісний процес семіозу (виникнення, руху й функціонування цих знаків)» [1, с. 217], який передбачає певну процедурну послідовність процесу комунікації в межах юридичного дискурсу, а саме: «1) поелементне відтворення правової дійсності у вербальних відповідниках, що передаються літерами і містять історію, етимологію, аналогію утворюваного слова (терміно-поняття), а також 2) поступове розкриття значення, закладеного в це слово (прочитання іконічного зображення, накладення на нього соціального індексу та розкриття смислу через зіставлення з минулим досвідом і проектування подальшої поведінкової рефлексії)» [1, с. 218]. Ця послідовність потребує вироблення особливого підходу до аналізу змісту й тлумачення значення термінознаків юридичного дискурсу. Як стверджує американська дослідниця права Р. Кевельсон, «проблема тлумачення в праві – це не просто проблема узгодження основних понять, а проблема згоди в тому, що коли вони використовуються різними людьми, є певний загальний спільний зміст, який дозволяє закону бути чимось більш стійким, ніж ідіосинкратичним викладенням певних принципів, які можуть лежати поза рамками самого закону» [14, с. 296].

Зрозуміло, що семіотика права, як і будь-яка інша семіотична система, «формується в певному етнокультурному середовищі, використовуючи його вербальні сигнальні позначення, етнотипові для того чи іншого національного сегмента світової правової дійсності. Тому сигнали права однієї правової системи іноді незрозумілі для суб'єктів права іншої системи» [1, с. 27]. У зв'язку з впливом багатьох екстралінгвістичних факторів на процес правової комунікації часто професійні міжмовні контакти ускладнюються саме дією етнокультурних і національних соціальних факторів. Наприклад, юридичним терміном, який набув нових відтінків значення й експресивного забарвлення в сучасному українському правовому дискурсі, є термінознак *тимчасово переміщена особа*.

Термін *переміщена особа* є калькою англomовного терміна *a displaced person*, який в англійській мові має значення “one who, for military or political reasons, is unable or unwilling to return to his own country” [16, с. 453] (*той, хто з військових або політичних причин не має можливості або бажання повертатися до своєї країни* – тут і далі, якщо не зазначено інше, переклад – С. М.). Тлумачний словник української мови пояснює значення терміна *переміщена особа* так: «*особа, силоміць вивезена з тимчасово окупованої території до чужої країни*» [3, с. 229].

Зіставлення семантичного наповнення цього термінознака у двох національних юридичних дискурсах демонструє зовсім різне ставлення до аналізу причин та ідентифікації соціального стану такої особи: якщо в англословному (у цьому випадку – американському) юридичному дискурсі актуалізовано бажання та можливості людини, навколо якої відбуваються події (*'unable or unwilling'*), то україномовний правовий дискурс акцентує на дії, вчиненій над людиною (*«силоміць вивезена»*). До того ж обидві дефініції визначають статус такої особи на різних етапах життя: якщо англословний термін наголошує на поверненні людини – *'unable or unwilling to return to his own country'*, тобто передбачає наявність можливості повернення та прояву волі самої людини, то українськомовний термін характеризує людину з невизначеним майбутнім і відсутністю будь-якого вибору: *«вивезена з тимчасово окупованої території до чужої країни»*. Цю тезу доводять і зазначені різні напрями руху (*'return to'* і *«вивезена з»*), і наявність в українського терміна семи на позначення окупації (*«з тимчасово окупованої території»*) тощо.

В інших тлумачних словниках англійської мови семантичне наповнення цього термінознака подібне до українського, наприклад:

“someone who has been forced to leave their home, especially because of war or a natural disaster (= something that causes a lot of damage) such as an earthquake, flood, etc.” [10];

“a person expelled, deported, or impelled to flee from his or her country of nationality or habitual residence by the forces or consequences of war or oppression” [15];

“a person forced from his home or country, esp by war or revolution” [11].

У правовому дискурсі європейських країн термін *a displaced person* має особливе семантичне наповнення – з увагою на специфічних деталях і зі зсувом визначення у бік енциклопедичності: *“a third-country national or stateless person who has had to leave their country or region of origin, or has been evacuated, particularly in response to an appeal by international organizations, and is unable to return in safe and durable conditions because of the situation prevailing in that country, who may fall within the scope of Art. 1A of the Geneva Refugee Convention and Protocol or other international or national instruments giving international protection, in particular:*

(i) a person who has fled areas of armed conflict or endemic violence;

(ii) a person at serious risk of, or who has been the victim of, systematic or generalized violations of their human rights” [17].

Таке визначення акцентує на соціально важливих для європейського простору деталях, а саме: *a third-country national or stateless person – громадянин третьої країни або особа без громадянства, the Geneva Refugee Convention and Protocol – Женевська конвенція та протокол про біженців, international protection – міжнародний захист, armed conflict – збройний конфлікт, human rights – права людини.*

Крім визначення самого поняття, на сайті Європейської комісії вибудовуються тезаурусні зв'язки цього термінознака, що розширює межі розуміння ідеї, яка стоїть за самим термінознаком, і його ролі в глобальному правовому дискурсі:

Broader Term(s): forced migrant

Narrower Term(s): environmentally displaced person

internally displaced person

Related Term(s): (civil) war refugee

de facto refugee

displacement

refugee [17].

Подальший розвиток семантики термінознака *a displaced person* і поява наступного поняття зумовлені новими соціальними обставинами – через певні суспільні події з'являється термін *an internally displaced person*. Сьогодні термінологічні словники не містять цього терміна, оскільки, як відомо, лексикографія часто не поспіває за потребами суспільства. За подібних обставин (поява нової галузі, що потребує юридичного регулювання, поява нового явища, що вимагає визначення правового статусу, тощо) часто визначення нових правових термінів і роз'яснення їхнього змісту з'являються безпосередньо в текстах нормативних документів. Наприклад, термін *an internally displaced person* вперше розтлумачено в документі “Guiding Principles on Internal Displacement” («Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення»), прийнятому Агентством ООН у справах біженців 1998 року: *“persons or groups of persons who have been forced or obliged to flee or to leave their homes or places of habitual residence, in particular as a result of or in order to avoid the effects of armed conflict, situations of generalized violence, violations of human rights or natural or human-made disasters, and who have not crossed an internationally recognized State border”* [13, с. 1]. В українському перекладі цього документа термін *внутрішньо переміщені особи* наведено як *«особи або групи осіб, які були змушені покинути свої будинки або місця постійного проживання, зокрема, в результаті або з метою уникнення наслідків збройного конфлікту, ситуації загального насильства, порушень прав людини,*

стихійних або антропогенних лих і які не перетнули міжнародно визнаний державний кордон» [5, с. 7]. Слід зауважити, що переклад українською мовою цього документа було виконано лише 2017 року. Ба більше, авторство перекладу належить громадській організації, тобто він не може вважатися офіційним юридичним документом.

Основними семами терміна *an internally displaced person* / *внутрішньо переміщена особа*, закріпленого в цьому документі, є такі:

forced or obliged – *змушені*, тобто таке переміщення відбувається проти волі таких осіб, чим пояснюється використання дієслів, які позначають такі дії, що мають наслідком дію суб'єкта – підмета речення в англійському терміні та дієприкметника пасивного стану минулого часу в українському терміні;

have not crossed an internationally recognized State border – *не перетнули міжнародно визнаний державний кордон*, тобто ці семи акцентують на обставинах, що призвели до такого стану людей, яких називають ці терміни, виникли всередині країни, і, як наслідок, на таких осіб розповсюджуються всі права і обов'язки громадян певної країни та які не мають особливого статусу з огляду на міжнародні права, характерні для людей такого становища.

Двомовні англійсько-українські словники юридичної термінології містять один варіант

перекладу терміна *a displaced person* – *переміщена особа* [2, с. 164; 4, с. 327; 6, с. 172] і взагалі не містять перекладу терміна *an internally displaced person*, еквівалент до перекладу якого може бути виведено зі складання перекладів його компонентів: *displaced* / *переміщений* [2, с. 164] + *person* / *особа, людина, суб'єкт* [2, с. 385].

Отже, аналіз словникових дефініцій, перекладацьких еквівалентів і дискурсивних варіантів демонструє відсутність єдиного сталого підходу до визначення змістовного наповнення нового термінологічного знака, тобто наявність різних стратегій концептуалізації дійсності в різних мовах.

Висновки. Отже, комплексний підхід до вивчення семантики термінознака дає змогу акцентувати різні аспекти значення термінологічного знака. Дослідження семіозису правового термінознака, що функціонує в юридичному дискурсі, демонструє різні моделі породження його змісту. Семантика терміна на позначення суспільно актуального явища може відчувати на собі суттєвий вплив національно специфічних чинників, що відбивається на функціонально-семантичній специфіці термінознака. Перспективним убачається застосування семіотичного підходу до аналізу юридичного термінознака, репрезентованого в правовому дискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Балинська О.М. Семіотика права : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2013. 416 с.
2. Бик І.С. (ред.). Англо-український дипломатичний словник. Київ : Знання, 2006. 579 с.
3. Білодід І.К. (ред.). Словник української мови : в 11 тт. Т. 6. Київ : Наукова думка, 1975. 832 с.
4. Карабан В.І. Англійсько-український юридичний словник. Вінниця : Нова книга, 2004. 1085 с.
5. Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення. Агентство ООН у справах біженців, 2017. 26 с.
6. Муравйов В.І., Шевченко Л.І. (ред.). Англо-український словник міжнародного, порівняльного і європейського права. Київ : Арії, 2010. 608 с.
7. Павлюк Л.С. Знак, символ, міф у масовій комунікації. Львів : ПАІС, (2006). 120 с.
8. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики. Київ : Основи, 1998. 324 с.
9. Шинкарук В.І. (ред.). Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
10. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org>.
11. Collins English Dictionary. URL: <https://www.dictionary.com>.
12. Danesi M. Encyclopedic Dictionary of Semiotics, Media, and Communications. University of Toronto Press, 2000. 266 p.
13. Guiding Principles on Internal Displacement. United Nations Publication, 1998. 15 p.
14. Kevelson R. The law as a system of signs. New York : Plenum Press, 1988. 331 p.
15. Merriam-Webster.com Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com>.
16. New Webster's Dictionary of the English Language. Surjeet Publications, 1988. 1824 p.
17. The European Commission. URL: <https://ec.europa.eu>.